

hapiste bulunduğu kısa süre içerisinde zekâsı, nükteleri ve özellikle Sultan Sencer için yazdığı şiirleriyle kendisini affettirdi. Bir müddet Sultan Sencer'in sarayında ona hizmet ettikten sonra tekrar Fîrûzkûh'a dönmesine izin verildi.

Cihansûz'un esareti sırasında tahta yeğeni Melik Nâsîrüddin Hüseyin oturmuştu. Cihansûz döndüğü zaman Gurlu sarayının ileri gelenleri Melik Nâsîrüddin'i öldürerek tekrar Cihansûz'u tahta çıkardılar. Kısa sürede yerini sağlamlaştıran Cihansûz, bu sırada Sultan Sencer'in Oğuzlar'la yaptığı savaşı kaybetmesi üzerine Garcistan (Gorşistan) ve Yukarı Murgab vadisinde Bâmiyân, Zemindâver, Tohâristan ve Büst yöresinde bir fetih hareketine başladı.

Gazneliler'e karşı girilen vahşete ve katliama rağmen Cihansûz karakter olarak câni ruhlu değildi. Onun devrinde Gurlu sarayı belki de Orta Asya'nın en ileri kültür düzeyine erişmişti. Cihansûz zeki, hazırcı ve nüktedan olup aynı zamanda şairdi. Ölümünden kısa bir süre önce İsmâillîliği kabul ettiği sanılmaktadır. Minhâc-ı Sirâc Cüzcânî'ye göre Cihansûz bu sırada İsmâilî dâîlerini Fîrûzkûh'a davet ederek propaganda yapmalarını istemiştir. Fakat ölümünden sonra yerine geçen ve koyu bir Sünnî olan oğlu Seyfeddin Hüseyin dâîleri öldürmüş ve Karmatîler'i iyice baskı altına almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 164-167, 179, 271; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 341-350, ayrıca bk. İndeks; Fahr-i Müdebber, *Âdâbü'l-ğarb ve's-şecâ'a* (nşr. Ahmed Suheyb Hânsârî), Tahrân 1346; Fârîştî, *Gülşen-i İbrâhîmî* (nşr. Newal Kishore), Leknev 1281; C. E. Bosworth, *The Later Ghaznavids: Splendour and Decay*, Edinburgh 1977; a.m.f., "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217)", *CHIr.*, V, 146, 149, 153, 160-162, 451; a.m.f., "Ghūrîds", *EI²* (İng.), II, 1100-1101; Muhammed Habib, *Shihabuddin of Ghur, Collected Works of Professor Muhammed Habib* (ed. K. A. Nizami), New Delhi 1981; Ghulam Mustafa Khan, "A History of Bahram Shah", *IC*, XXIII/1-2 (1949), s. 62-91; P. Hardy, "Bahram Shâh", *EI²* (İng.), I, 940.

İQTİDAR HUSAIN SİDDİQUİ

CİHARYAR

(چهاريار)

Hz. Peygamber'den sonra halifelik görevini yürüten Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali için özellikle Sünnî müslümanlar tarafından kullanılan bir tabir (bk. HULEFÂ-yi RÂŞİDİN).

CİHÂT

(bk. CİHET).

CİHÂZ

(bk. ÇEYİZ).

CİHÂZ-ı TARİKAT

(جهاز طريقت)

Tekkelerde kullanılan asâ, taç, hırka, tesbih gibi eşyaya verilen genel ad (bk. TARİKAT).

CİHET

(الجهة)

Varlık niteliklerinden biri olarak kabul edilen ve Allah'a nisbeti açısından itikadî tartışmalara yol açan bir kavram.

Sözlükte "taraf, yön ve semt" mânasına gelen cihet, kelâm ve felsefede "bir hareketin doğrultusu, cisme ait boyutların son noktası; cismin dış yüzeyi" şeklinde tarif edilir. Mantıkta ise "zorunluluk veya zorunsuzluk, devamlılık veya devamsızlık açılarından konunun yüklenme nisbet edilmesi" anlamında kullanılır. Bir varlığın duyular yoluyla belirlenmesinde cihet hakiki ve izâfî olmak üzere iki kısma ayrılır. Üst ve alt cihetler hakiki, sağ, sol, ön ve arka cihetler de izâfî veya gayri hakiki ciheti teşkil eder. Her cisim için sonsuz cihetlerin tasavvur edilebileceği belirtilmekle birlikte genellikle altı cihetin bulunduğu kabul edilir. Bu cihetler varlıklarda izâfî olup birine göre üst olan diğerine göre alt olabilir. Feleklerin belirlediği cihetler değişmediğinden bunlar hakiki cihet sayılmış, feleklerin üst noktası ile alt noktasının ötesinde bir üst ve alt cihet tasavvur edilmemiştir.

Cihet Kur'ân-ı Kerim'de yer almamakla birlikte aynı kökten türeyen ve "yön" mânasına gelen viche kelimesi (el-Bakara 2/148) yanında fevk (üst), taht (alt), emâm (ön), half (arka), yemîn (sağ) ve şimâl (sol) kelimeleri de geçmektedir (bk. M. F. Abdülbâkî, *Mu'cem*, ilgili kelimeler). Aynı kelimeler hadislerde de kullanılmaktadır.

Cihet kavramı, kelâm ilminin teşekkül etmeye başladığı hicrî II. asırdan iti-

baren Allah'ın yaratıklara benzetilmekten tenzihiyle ilgili tartışmalar sırasında gündeme gelmiş ve Allah-âlem münasebeti belirlenirken itikadî mezheplerin farklı görüşler ileri sürdüğü bir akaid problemi halini almıştır. İlk kelâmcılardan Cehm b. Safvân'ın, Allah'ın her yerde ve her yönde bulunduğu görüşünü ortaya atmasına karşılık Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi muhafazakâr âlimler ashabın, Allah'ın zâtıyla âlemin dışında ve "fevkinde" olduğuna inandıklarını, dolayısıyla İslâm akidesini bu inancın teşkil ettiğini savunmuşlardır (Zehebî, s. 101, 102, 130, 137, 145). Daha sonra bu inanç Selefîye âlimlerinde geliştirilerek Allah'a üst cihetinin nisbet edilebileceği görüşü kabul edilmiş ve bu husus Selefîye'nin bütün kelâm ekollerinden ayrıldığı bir itikadî esas haline getirilmiştir. Ehl-i sünnet kelâmcılarından İbn Küllâb el-Basrî, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî ve Bâkîllânî bu noktada Selef âlimlerine uymuşlardır. Buna karşılık Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ile Mâtürîdîler'in tamamına yakını, Eş'ariyye, Mu'tezile ve müteahhir Şîa kelâmcıları Allah'a cihet nisbet edilemeyeceği görüşünde birleşmişlerdir. İmam Mâtürîdî, üst cihette bulunmanın bir varlığın üstünlüğünü veya yüceliğini göstermeyeceğini belirterek Allah'ın göklerin üstünde olmadığını söyler ve bu mânaya gelebilecek nasları, hiçbir mahlûka benzemeyen Allah'ın zâtına yaraşır bir şekilde anlamak gerektiğini bildirir (*Kitâbü't-Tevhîd*, s. 74-76). Mâtürîdî kelâmcılarından Ebû'l-Yûsuf el-Pezdevî de mekânda bulunmaktan münezze olan Allah'ın, tamamen mekânî kavramlar olan bütün cihetlerden tenzih edilmesi gerektiğini savunmuştur (*Uşûlü'd-dîn*, s. 31).

Allah'ı cihetten tenzih eden kelâm âlimlerinin delillerini şöylece özetlemek mümkündür: Bir cihette bulunmak madde varlıklarına mahsus bir özelliktir. Allah madde üstü bir varlık olduğuna göre cihetten münezzehtir. Eğer O bir cihette bulunsaydı madde gibi sonlu, sınırlı, değişken, parçalara bölünebilen ve başkasına ihtiyaç duyan bir varlık olurdu. Zira cihet bir hareketin veya varlığın son sınırı olup sonluluk ve sınırlılığı zorunlu kılar. Bu sebeple Allah'ı herhangi bir cihet veya cihetlerle sınırlamak O'nun ulûhiyetiyle bağdaşmaz. Ayrıca Allah'ın bir cihette bulunması, en azından âlemin o cihete denk gelen parçasının O'nunla birlikte kadîm olmasını gerektirir, halbuki

âlemin her parçası hâdistir. Aslında naslarda da Allah'a cihet kavramı nisbet edilmiştir. Bazı âyet ve hadislerde O'na atfedilen ve ciheti andıran "fevk", "semâ", "istivâ", "ulûv" gibi kelimeler O'nun azamet, yücelik ve üstünlük niteliklerine sahip olduğunu anlatmak için zikredilmiştir. Şu halde Allah, herhangi bir cihette ve dolayısıyla bir mekânda bulunmayan, âlemin içinde veya dışında gösterilmesi mümkün olmayan madde ötesi bir varlıktır.

Kâinata nisbetle Allah'ın üst cihette bulunduğunu savunan Selefiyye âlimlerinin ileri sürdüğü deliller de şöylece özetlenebilir: Âlemin Allah tarafından yaratıldığı ve O'nun zihnin dışında da fiilen mevcut olduğu herkesçe kabul edilen bir husustur. Bu durumda Allah âlemi ya zâtında veya zâtının dışında ayrı olarak yaratmıştır. Zâtında yaratması imkânsızdır, çünkü bu Allah'ın yaratıklara hulûl edip onlarla birleşmesini ve dolayısıyla hâdis olmasını gerektirir. O halde âlemi zâtının dışında yaratmıştır. Ancak O zâtıyla âlemin içinde değil dışında ve üst cihetindedir. Aksi takdirde âlemin ne içinde ne dışında bulunmak gibi aklın ilkelere aykırı bir sonuç doğacaktır. Bununla birlikte Allah'ın üst cihette olması, yaratıkların birbirine nisbetle bir cihette bulunması şeklinde anlaşılmalıdır. Zira O benzeri olmayan bir varlıktır. Zâtıyla âlemin içinde değil ötesinde, yaratılmış hiçbir varlığın bulunmadığı bir yönde olması anlamında üst cihettedir (İbn Teymiyye, II, 321-325, 646-648; Şerhu'l- Akîdeti't- Taḥâviyye, s. 254-258). Bu akli deliller yanında çeşitli naslarda da Allah'ın âlemi yarattıktan sonra arşa istivâ ettiği, meleklerin ve ruhun O'na yükseldiği, ölen müminlerin ruhlarının da gök katlarını geçerek O'na ulaştığı, Hz. Peygamber'in Mi'rac gecesinde göklerin üstünde bulunan sidretü'l-müntehâ'yı aşarak O'nun huzuruna çıktığı bildirilerek yaratıcının âlemin içinde bulunmadığı ima edilmiş; cihet lafzı kullanılmakla birlikte kâinatın üstünde olduğuna "fevk", "ulûv", "urûc", "suûd" vb. kelimelerle işaret edilmiştir. İnsanlar fitri olarak Allah'ı âlemin fevkinde düşündükleri için müminler daima kulluklarını bu şuur içinde yerine getirirler. Ayrıca Allah'a cihet nisbet etmeden âhirette müminler tarafından naslı görüleceğini açıklamak mümkün değildir. Nitekim başta ashap, tâbiîn ve müctehid imamlar olmak üzere erken devir İslâm âlimlerinin

ileri gelenleri bu inancı paylaşmışlar, aksi görüşleri şiddetle tenkit etmişlerdir (Zehebî, s. 102-107, 195; İbn Kayyim, s. 108). Kerrâmiyye, Müşebbihe, Mücessime gibi fırkalar da aralarında bazı görüş farklılıkları bulunmakla birlikte Allah'a cihet nisbet edilmesini gerektiğini savunmuşlar, fakat Selefiyye'den farklı olarak O'nun bir cihette oluşunu yaratıklarınkine benzetmişlerdir.

İslâm filozoflarından İbn Rüşd, erken devir âlimlerinin Allah'a cihet nisbet ettiklerini, Mu'tezile kelâmcılarının bunu reddetmesinden sonra İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî ve diğer Eş'ariyye mensuplarının da Mu'tezile'ye uyduklarını ifade eder. Esasen ona göre naslar açısından Allah'ın âleme nisbetle üst cihette bulunduğunu söylemek zaruridir; akli yönden bunda bir sakınca bulunmadığı gibi bu inanç insanların çoğunluğunu teşkil eden halk için de elverişlidir. Ancak İbn Rüşd, âlimlerin söz konusu naslar üzerinde yaptıkları tenzih yönündeki yorumları daha değerli bulmuştur (el-Keşf, s. 83-86).

Öyle görünüyor ki kelâm âlimleri, Allah'ı bütün yaratılmışlık niteliklerinden tenzih etmek amacıyla O'na cihet nisbet etmekten titizlikle kaçınmış, bu sebeple de ciheti andıran bazı nasları te'vile mecbur kalmışlardır. Bununla birlikte onlar Allah'ı sadece zihni bir varlık olarak tasavvur etmemiş, O'nun fiilen de mevcut olduğunu kabul etmişlerdir. Cennette müminlerin Allah'ı görmelerini mümkün kılacak şartların ise dünya ile mukayese edilemeyeceğini söylemişlerdir. Naslardan hareket etmenin yanında bazı akli deliller de kullanmayı amaçlayan Selefiyye ise bu çetin problemin çözümüne önemli bir katkıda bulunmuş değildir. Çünkü muhtevalarında cihet mânası bulunan nasların te'vile tâbi tutulmadan zâhiri mânada alınması kaçınılmaz bir şekilde teşbihe götürür. Nitekim kelâmcılar Selefiyye'nin konuyla ilgili görüşlerini naklederken onlardan Müşebbihe diye söz etmişlerdir (Fahredden er-Râzî, s. 257). Selefiyye'nin, Allah'a yaratıklarınkine benzemeyecek şekilde cihet nisbet edilebileceği yolundaki görüşlerine gelince, bu ya kelâmcıların yorumuna benzeyen bir te'vildir veya cihet problemine açıklık getirilmeyen bir açıklamadır. Sonuç olarak sadece zihnen değil fiilen de var olduğunda şüphe bulunmayan Allah'ın cihete ve mekâna nisbeti agnostik özelliğini koruyan problemlerden biridir denilebilir.

Allah hakkında cihet ispatı veya nefyi konusuylla ilgili yazılan müstakil eserler de mevcuttur. Fahreddin er-Râzî'nin *Esâsü't-takdîs* (Kahire 1986), Zehebî'nin *el-Ülûv li'l-ʿaliyyi'l-gaffâr* (Medine 1968), İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *İctimâʿu'l-cüyûşî'l-İslâmiyye* (Beyrut 1984), Şehâbeddin b. Cehbel el-Halebî'nin *Nefyü'l-cihe reddin ʿalâ İbn Teymiyye* (Sübkî, IX, 35-90) ve Ali b. Muhammed el-Mîlî'nin *es-Süyûfî'l-meşrefiyye li-kaṭʿi aʿnâki'l-kâʿilîn bi'l-cihe ve'l-cismiyye (İzâhu'l-meknûn, II, 37)* adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1278, 1520-1521; Dârimî, *er-Red ʿale'l-Cehmiyye* (nşr. Gösta Vites-tam), Leiden 1960, s. 16; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 68-69, 74-76; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Muʿtamed fi usûli'd-dîn* (nşr. Vedî Zeydân Haddâd), Beyrut 1974, s. 56-57; Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn* (nşr. Hans Peter Linss), Kahire 1383/1963, s. 21, 30, 31; Gazzâlî, *el-İktîşâd*, Kahire 1966, s. 24-28; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 24; İbn Rüşd, *el-Keşf ʿan menâhici'l-edile*, Beyrut 1982, s. 83-86; İbnü'l-Cevzî, *Aḥbârü's-sıfat*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1561, vr. 10^b-16^b; Fahreddin er-Râzî, *Esâsü't-takdîs fi ʿilmi'l-ke-lâm* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1406/1986, s. 15-41, 68-70, 198-199, 257-258; Âmidî, *el-Mübîn*, s. 98; Beyzâvî, *Tavâliʿu'l-envâr*, İstanbul 1305, s. 326-328; İbn Taymiyye, *Min-hâcû's-sünne* (nşr. M. Reşad Salim), [baskı yeri yok] 1406/1986, II, 321-325, 558, 646-648; Zehebî, *el-Ülûv li'l-ʿaliyyi'l-gaffâr*, Medine 1388/1968, s. 62, 83-84, 101-107, 120, 130, 137, 145, 168, 174, 185, 194-195; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İctimâʿu'l-cüyûşî'l-İslâmiyye*, Beyrut 1984, s. 108, 109, 118, 180; Sübkî, *Tabakât*, IX, 35-90; Şerhu'l-ʿAkîdeti't-Taḥâviyye, s. 254-265; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 49-50; Ubeydullah b. Muhammed es-Semerkandî, *el-ʿAkîdetü'z-zekîyye*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1691, vr. 7^a-8^b; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, II, 17-20, 337-339; Ebû'l-Bekâ, *el-Külîyyât*, Kahire 1253, s. 143; Seffârîni, *Levâmiʿu'l-envâr*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmî), I, 207-211; İzâhu'l-meknûn, II, 37; Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, III, 207; VII, 337; Cemîl Salîbâ, *el-Muʿcemü'l-felsefî*, Beyrut 1982, I, 419-420.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

CİHET

(جِهَت)

Vakıfların çeşitli dini, sosyal ve kültürel hizmetlerini sürdürülebilmeleri için tahsis edilmiş olan görevlere verilen ad.

Osmanlılar'da vakıf müesseselerinde gerekli hizmetlerin yürütülmesi için ilgili vakfiyelerle tahsis edilen cihet (çoğulu cihât), nitelikleri belirlenen görevleri ifade etmekte olup vakıf müessesesi-